

Den problematiska fritiden 2.0. Fritidshemmets kompensatoriska uppdrag i socioekonomiskt utsatta områden

Jens Gardesten*, Helena Ackesjö & Marina Wernholm

Linnéuniversitetet, Sverige

SAMMANFATTNING

I denna essä vill vi bidra till diskussionen om de svenska fritidshemmets kompensatoriska uppdrag, med särskilt fokus på fritidshem i områden med socioekonomiska utmaningar. Detta görs i ljuset av skolledares och fritidshemspersonals berättelser, vilka diskuteras i relation till de utredningar som föreslår ett allmänt och avgiftsfritt fritidshem för alla barn i åldern 6–9 år (SOU 2020:34; SOU 2022:61). Både utredningarna och berättelserna innehåller exempel på hur fritidshemmets verksamhet på olika sätt kan vara värdefull för barn i områden med socioekonomiska utmaningar. Å ena sidan beskrivs värdet av en traditionell fritidspedagogik med fokus på identitetsskapande, socialt samspel och utveckling av demokratiska förhållningssätt. Å andra sidan framträder att ett beslut om ett allmänt och avgiftsfritt fritidshem skulle kunna få negativa konsekvenser. Om inte resurser som lokaler och personal tillförs, kan fritidshemmen i bästa fall endast erbjuda barnpassning. Sammantaget framträder en bild av fritidshemmets potential, men också vilka resurser som krävs för att denna potential ska kunna realiseras. I essän diskuteras hur det kompensatoriska uppdraget kan förstås i en tid då barns fritid beskrivs som problematisk.

Nyckelord: *fritidshem; kompensatoriskt arbete; barns livsvillkor; fritidspedagogik; socioekonomiska utmaningar*

ABSTRACT

School-Age Educare Centers in Areas With Socio-Economic Challenges. An Untapped Potential

In this essay, the compensatory mission of the Swedish school-age educare is discussed, focusing specifically on school-age educare centers in areas with socio-economic challenges. This is made in the light of narratives of principals and school-age educare staff and in relation to the Official Reports of the Swedish Government (SOU 2020:34; SOU 2022:61), which proposes a free of charge school-age educare for all children aged 6–9 years. Both the official reports and the narratives contain several examples of how school-age educare centers can be valuable in a variety of ways for the children growing up in areas with socio-economic challenges. On the one hand, the potential of a traditional school-age educare pedagogy, where children can develop the fundamental democratic values on which the Swedish society is based, is described. On the other hand, it becomes clear that

*Korrespondens: Jens Gardesten, e-post: jens.gardesten@lnu.se

© 2023 Jens Gardesten, Helena Ackesjö & Marina Wernholm. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Gardesten, J., Ackesjö, H. & Wernholm, M. (2023). Den problematiska fritiden 2.0. Fritidshemmets kompensatoriska uppdrag i socioekonomiskt utsatta områden. *Nordisk tidskrift för pedagogik och kritik*, 9, 249–259. <http://doi.org/10.23865/nupk.v9.5573>

free school-age educare for all children also could lead to negative consequences. If resources aren't provided, in form of better premises and more staff, the centers can only in the best-case scenario provide child minding. Overall, a picture of the school-age educare centers' potential emerges, but also what kind of resources that might be required for this potential to be realized. In conclusion, the essay reflects upon how the compensatory mission can be understood in a time where children's free time is described as more and more problematic.

Keywords: *school-age educare; compensatory task; children's living conditions; school-age educare pedagogy; socio-economic challenges*

Mottagen: Mars, 2023; Antagen: September, 2023; Publicerad: November, 2023

Ingress

I denna essä vill vi initiera en diskussion om de svenska fritidshemmens kompensatoriska uppdrag, med särskilt fokus på fritidshem i områden med socioekonomiska utmaningar. Barns och ungas situation i områden med socioekonomiska utmaningar har diskuterats flitigt i media de senaste åren. Grov kriminalitet och gängrekrytering långt ned i åldrarna har bidragit till repressiva åtgärder och förslag om hårdare straff. Stundtals har frågan också ställts om vilka resurser och stödfunktioner som bör finnas för barn som växer upp i områden med socioekonomiska utmaningar. Bland annat har fritidshemmets möjligheter lyfts fram i den massmediala debatten (Djurberg, 2022; Magnusson, 2022), men också i statliga offentliga utredningar (SOU 2020:34; SOU 2022:61).

Det senaste decenniet har den utbildningspolitiska debatten och reformarbetet runt fritidshemmet fokuserat på undervisningsuppdraget och fritidshemmet som en arena för utbildning. Att fritidshemmet nu lyfts fram som en verksamhet som även förväntas verka brottsförebyggande och mot eventuella destruktiva rörelser i barns vardagsliv är därför intressant, inte bara för att begrepp som undervisning, kunskap och lärande tonas ned i aktuella utredningar. Det är också intressant eftersom man skulle kunna säga att historien upprepar sig. Möjligen är vi nu tillbaka till en situation där fritidshemmets uppdrag åter blir ”att hålla barnen från gatan”, i likhet med det uppdrag som formulerades för eftermiddagshemmen för drygt hundra år sedan (Rohlin, 2012). Precis som då beskrivs återigen barns fria tid, åtminstone på den samhällspolitiska arenan, som något problematiskt, något som måste åtgärdas, tas hänsyn till, begränsas och kontrolleras. I denna utbildningspolitiska diskussion lyfts nu fritidshemmets kompensatoriska arbete och uppdrag fram i ljuset. De aktuella utredningarna (SOU 2020:34; SOU 2022:61) lyfter särskilt fram vikten av fritidshemmets arbete i områden med socioekonomiska utmaningar.

Mot denna bakgrund genomförs ett forskningsprojekt¹ med särskilt fokus på fritidshemmets kompensatoriska uppdrag i områden med socioekonomiska utmaningar. Fokus i projektet är att få syn på vad som bidrar till och vad som eventuellt försvårar

¹ Se <https://lnu.se/forskning/forskningsprojekt/projekt-det-o-likvardiga-fritidshemmet/>.

utjämnande arbete samt vilka framgångsfaktorer som kan identifieras. Denna essä syftar till att bidra till diskussionen om hur fritidshemmets verksamhet skulle kunna göra skillnad för barn i områden med socioekonomiska utmaningar, som enligt statliga utredningar (SOU 2020:34; SOU 2022:61) skulle kunna ha störst nytta av en väl fungerande fritidshemsverksamhet.

Essän tar sin utgångspunkt i de två statliga utredningar som under senare år har fokuserat på fritidshemmets verksamhet (SOU 2020:34; SOU 2022:61). För att ge en kontextuell bakgrund till resonemangen lyfter vi även in utdrag från berättelser² insamlade i ovan nämnda projekt. Genom att ta del av dessa berättelser kan vi ytterligare förstå vad uppdraget att kompensera kan innebära i områden med socioekonomiska utmaningar och därigenom ge perspektiv på fritidshemmets potential.

Utredningsförslag om ett allmänt och avgiftsfritt fritidshem

Fritidshemmet är en verksamhet som ska erbjuda undervisning och utbildning, men trots det kommer många barn aldrig att få ta del av denna verksamhet, eftersom deras deltagande där baseras på föräldrars sysselsättning. Statistik visar att detta särskilt gäller barn i socioekonomiskt utsatta områden där endast 60 procent av barnen (6–9 år) är inskrivna i verksamheten (Delegationen mot segregation, 2021). Motsvarande siffra för barn i områden med mycket goda socioekonomiska förutsättningar är 93 procent. Med andra ord kan ”Matteuseffekten” (2023) appliceras på inskrivning i fritidshemmet. De barn som växer upp i familjer med högutbildade och yrkesverksamma föräldrar får möjlighet till lärande och utveckling inom fritidshemmets verksamhet. De barn som inte har yrkesverksamma föräldrar går däremot miste om dessa möjligheter, eftersom de inte självklart får tillgång till en plats på fritidshem. Detta gör fritidshemmet till en olikvärdig arena.

I betänkandet *Stärkt kvalitet och likvärdighet i fritidshem och pedagogisk omsorg* (SOU 2020:34) diskuteras möjligheterna att införa ett allmänt fritidshem. Detta förefaller vara extra viktigt i områden med socioekonomiska utmaningar, då dessa fritidshem har lägst inskrivningsgrad. Fritidshemmen kan, enligt argumentationen, innehålla viktiga beståndsdelar som bör komma alla barn till godo (SOU 2020:34). Två år senare publicerades en ny utredningstext (SOU 2022:61), med förtydligade anvisningar om hur ett sådant allmänt fritidshem kan realiseras. Utredningen föreslår ett allmänt och avgiftsfritt fritidshem för samtliga 6–9-åringar. Dessutom ska 10–12-åringar erbjudas fritidshem eller öppen fritidsverksamhet ”mot bakgrund av barnets levnadsvillkor” (SOU 2022:61, s. 15). Nu förändras argumentationen. Från att i den första utredningen framför allt ha framhållit fritidshemmets *främjande* funktion, i form av fritidshemmets undervisning och dess potentiella bidrag till barns utveckling och

² I denna essä återges utdrag från en fallstudie genomförd på en skola. Det inkluderar bland annat samtal med en rektor och en utvecklingsledare på ett fritidshem i ett särskilt utsatt område i Sverige. Samtalen genomfördes inom ramen för ovan nämnda forskningsprojekt.

utbildningsprestationer, har den andra utredningen ett mer framträdande fokus på fritidshemmets *förebyggande* funktion. I denna andra utredning återfinns beskrivningar av hur fritidshemmet kan motverka utanförskap, ha en förebyggande verkan och utgöra en fristad för barn som inte lever i en trygg och säker miljö. Därmed antas att fritidshemmets verksamhet kan göra barns livschanser mer likvärdiga (SOU 2022:61). Trots att bred forskning saknas både om fritidshemmets bidrag till barns utveckling och om betydelsen av deltagande i fritidsverksamhet i just utsatta områden, dras slutsatser om att fritidshemmet kan fylla en viktig förebyggande och trygghetsskapande funktion. Argumenten kan således jämföras med det uppdrag eftermiddagshemmen hade i Sverige för drygt hundra år sedan, det vill säga uppdraget ”att hålla barnen från gatan” (Rohlin, 2012). I vår tid lyder formuleringen rent explicit att fritidshemmet är viktigt för ”att hålla barnen borta från gängen” (Djurberg, 2022). Dagens utbildningspolitiska retorik stödjer sig delvis på en argumentation som kan sammanfattas med orden *den problematiska fritiden 2.0*, där fritidshemmet åter blir en arena som ska säkra, skydda, främja och förebygga.

I utredningarna framträder också olika pedagogiska praxisregimer (Falster & Warming, 2019). Under en lång tid har en utbildnings- och utvecklingsrationalitet varit rådande i policydokument rörande fritidshem. Intressant nog träder en mer demokratisk och relationell rationalitet fram i den senaste utredningen, en rationalitet som betonar demokrati och barns deltagande. Grunden till denna hämtas i pågående samhällsproblem, framför allt den rekrytering till kriminella gäng som många väldigt unga barn blir föremål för. Här finns dock en risk att olika generaliseringar missar hur barns villkor kan vara situerade och variera såväl inom som mellan olika bostadsområden (jfr Warming, 2022). Betraktas barndom och fritid som något heterogent och kontextuellt varierande, krävs noggranna analyser av de olika förhållanden som omger barndom och fritid för att kunna uttala sig om fritidshemmets potentiella bidrag. Om komplexiteten i fritidshemmets kompensatoriska arbete ska förstås, behövs alternativa bilder av barns behov och av samtida barndomar.

Denna essä fokuserar på fritidshem i områden med socioekonomiska utmaningar, eftersom det är fritidshemmets eventuella bidrag i just dessa områden som utredningarna lyfter fram. I essän diskuteras de bilder av fritidshem, barndom och fritid som framträder i utredningarna och i samtalen med involverade aktörer.

Likvärdighet och barns rätt

Ur ett likvärdighetsperspektiv och ett barnrättsperspektiv förefaller ett allmänt och avgiftsfritt fritidshem vara både viktigt och nödvändigt. Förslaget att utöka rätten till fritidshem för alla barn går helt i linje med Barnkonventionen, skollag och läroplan. Detta skulle kunna bli ett tydligt steg mot ökad likvärdighet, om vi tänker oss att likvärdighet motsvarar lika tillgång.

Begreppet likvärdighet behöver dock problematiseras. Begreppet används flitigt i sammanhang där jämlikhet och individens rättigheter diskuteras. Samtidigt är det

ett svårfångat begrepp, där den innebörd som begreppet tillskrivs får betydelse för vilka åtgärder som sedan föreslås (ESO, 2019:1). Skolverket erbjuder en tolkning av begreppet som har fått bred acceptans: a) lika tillgång till utbildning, b) lika kvalitet på utbildningen och c) att utbildningen ska vara kompenserande (Skolverket, 2012). Erikson och Unemo (2019) ser dock brister i denna definition, eftersom ”lika kvalitet på utbildningen” riskerar att tolkas som att alla fritidshem ska arbeta exakt likadant oavsett barngrupp och oavsett de livsvillkor och förutsättningar som råder lokalt. Punkt c ovan, att utbildningen ska vara kompenserande, framstår som mer centralt, då det kompensatoriska uppdraget nödvändigtvis behöver anpassas utifrån lokala behov. Att fritidshem i vissa avseenden arbetar olika behöver alltså inte vara negativt. Däremot finns det olikheter i landets fritidshem som är icke-önskvärda och som kan förstås i termer av bristande likvärdighet, vilket forskningen har påtalat. I Lagers (2020) forskning kategoriseras vissa fritidshem som ”aktivitetsstyrda”, andra som ”gemenskapande”, medan vissa har sådana brister att de betecknas som ”övergivna”.

Den rektor som vi har talat med har lång erfarenhet av skolledarskap i områden med socioekonomiska utmaningar. Han betonar i detta sammanhang att ambitionen att utöka rätten till fritidshem förefaller god, men innan fler elever tillförs verksamheten krävs förutsättningar och resurser i form av ändamålsenliga lokaler och utbildade fritidshemslärare. Här finns ett uppenbart problem med tanken om ett allmänt fritidshem, menar denna rektor som redan i dagsläget kämpar med att få till en verksamhet med de begränsade resurser som finns att tillgå: ”Rent strukturellt finns det ju naturligtvis problem med uttalandet [om ett allmänt fritidshem för alla barn] [...] vi kämpar ju för fullt bara med att få till den verksamhet vi har, med lokaler och personal. Så det finns många utmaningar här.” Utvecklingsledaren på samma fritidshem är inne på liknande spår. Om man inte får möjlighet att stärka upp med personal och lokaler, riskerar verksamheten att reduceras till barnpassning. Att tillföra fler elever till dagens fritidshem kan alltså riskera att försämra kvaliteten i verksamheten, vilket inte alls är den ambition som formuleras i utredningstexten (SOU 2022:61). Resurser behöver tillföras innan verksamheten utökas, för annars undermineras även likvärdigheten. Lika tillgång till utbildning innebär inte automatiskt kvalitet.

Sammantaget ställer likvärdighetsbegreppet nya frågor till fritidshemmets kompensatoriska uppdrag. Skollagen beskriver det kompensatoriska uppdraget som en strävan ”att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen” (SFS 2010:800, 1 kap. 4 §). Vad kan detta innebära? Finns det vissa dimensioner av uppdraget som blir särskilt viktiga i områden med socioekonomiska utmaningar?

Fritidshemmets kompensatoriska uppdrag

Ett politiskt förslag som ofta återkommer är att erbjuda läxhjälp på fritidshem, som ett sätt att uppväga skillnader för barns olika möjligheter. Denna läxhjälp beskrivs då som ett försök att just kompensera de barn som inte har samma stöd i hemmet med

skolans läxor. Ett antal problem med läxhjälp inom fritidshemmets ram kan dock noteras. För det första riskerar fritidshemsverksamhetens identitet och verksamhet att bli än mer oklar och osjälvständig, då verksamhetens tid ska ägnas åt att tjäna skolans undervisning. För det andra bemannas ofta fritidshemmet av personal som saknar utbildning, vilket är särskilt tydligt för fritidshem i områden med socioekonomiska utmaningar. Risken är att denna personal inte kan ge eleverna den läxhjälp de skulle behöva. För det tredje skulle en sådan kompensatorisk insats – läxhjälp på fritidshem – riskera att underbygga vissa skoltraditioner om läxor när det snarare skulle behövas kritisk reflektion.

På en övergripande nivå relateras ofta det kompensatoriska uppdraget till hur barns hemmiljö fungerar (Lager & Gustafsson-Nyckel, 2022), något som fritidshemmet på olika vis förväntas kompensera. I utredningen som föreslår ett avgiftsfritt och allmänt fritidshem (SOU 2022:61) formuleras dock en utvidgning. Det kompensatoriska uppdraget kopplas där tydligare till hela barnets livsomständigheter, även bortom själva hemmiljön: ”Det handlar om levnadsvillkor som inte utgår från själva barnet och inte heller enbart eller direkt härrör från dess familj utan som framför allt står att finna i den omgivande miljö som utgör en del av barnets omständigheter” (s. 122). Att enbart utifrån föräldrars sysselsättning erbjuda plats på fritidshemmen beskrivs som otillräckligt. I stället ska 10–12-åringar erbjudas fritidshem ”mot bakgrund av barnets levnadsvillkor” (SOU 2022:61, s. 15), men frågan är vilka konkreta levnadsvillkor detta skulle kunna handla om.

Rektorn som vi har pratat med ger oss några exempel. Ganska tidigt får personalen en bild av vilka elever som riskerar att råka illa ut. I hans skolområde finns det elever i årskurs 2 som röker och elever i årskurs 4 som säljer e-cigarett utanför skolgården. Rektorn ger fler beskrivningar av hur en del elever, även om det är långt ifrån alla, visar kriminella tendenser redan i låg- och mellanstadieålder. Det kan handla om stulna cyklar, mobiltelefoner som ska lämnas över och så vidare. Detta kan ses som ett resultat av att växa upp i områden där kriminalitet kan vara en naturlig del och där man som barn tar efter det som vissa äldre syskon och kamrater gör och står för. Dessa utgångspunkter för arbetet är något som skiljer denna skola från andra skolor i staden.

Frågan är hur ett kompensatoriskt arbete skulle kunna fungera riktat mot sådana livsvillkor. Rektorn resonerar övergripande om vikten av att beakta barnens totala situation under hela dygnet, inte bara under den tid de är i skolan och eventuellt på fritidshem. Rent konkret kan man behöva ”slå en ring” runt barnen för att ge dem en meningsfull fritid under en större del av dygnet och på så sätt hålla barnen borta från destruktiva kretsar:

Den här ringen runt, som vi skulle vilja göra är ju att det står på deras schema att de har en förlängd skoldag där det står vad de gör. Där kan ju klubben och fritids vara en del av det, och kulturskolan. Och nästa dag kanske du har läxhjälp och vi kan i vår tur samarbeta mer med idrottsarenan ... alltså att man använder skolans makt med scheman och förlänger deras dagar. Då kan de känna sig trygga.

Det rektorn ger uttryck för här är möjligheterna att knyta upp barnen under en längre tid av dagen, där en mängd olika aktiviteter och samarbeten med lokala föreningar kan erbjudas. På så sätt hålls barnen borta från destruktiva kretsar i stället för att driva runt i centrum eller på hyreshusgårdarna. De är också under uppsikt av fritidshemmets personal och av andra vuxna från exempelvis föreningslivet. Här framstår den fria tiden som problematisk. Det är en tid då barnen inte har någonstans att ta vägen eller att vara och inte är under uppsikt av vuxna. En sådan fri tid kan uppenbarligen, i vissa områden och under vissa förutsättningar, skapa möjligheter och tillfällen till utveckling av negativa spiraler av oönskade (kriminella) aktiviteter. Detta vill denna rektor undvika genom att ”slå en ring” runt barnen och erbjuda aktiviteter efter skoldagens slut. Samtidigt kan ambitionen att ”slå en ring runt barnen” även förstås som ännu ett exempel på att institutionalisera och kontrollera barns fria tid. Hur detta uppfattas av barnen själva, eller av vårdnadshavare, skulle kunna vara värt att studera vidare.

Ett utvidgat kompensatoriskt arbete kan således handla om mer än bara det man konkret gör i fritidshemslokalerna under fritidshemstid. Det handlar dessutom om att tillsammans med andra aktörer försöka kompensera för den ojämlikhet som finns i barns liv (jfr Hansson, 2022a).³ Internationell forskning innehåller flera exempel på hur skolor och motsvarigheterna till fritidshem i andra länder kan arbeta kompensatoriskt just på ett sådant utvidgat sätt, med hänsyn både till det omgivande samhället och till barns livsvillkor i sin helhet. Kerr (2022) har studerat en grupp pedagoger i England som arbetade med ”extra curricular activities”, för att stötta en “long-term change in children’s complex family and community environments, through a series of strategically-aligned, small-scale, locally-bespoke actions, intentionally planned to bring about incremental change” (s. 87). Enligt Kerr kan ett effektivt kompensatoriskt arbete kräva ett sådant omfattande och övergripande grepp. Det räcker inte att utveckla pedagogiken på skolan, för att på så vis försöka kompensera för barns hemförhållanden eller livsvillkor.

Kerrs (2022) perspektiv kan tyckas väl ambitiöst och det förefaller kanske bortom skolans och fritidshemmets uppdrag att arbeta kompensatoriskt på ett så utvidgat sätt. Samtidigt finns det en dimension av det kompensatoriska arbetet som kan jämföras med skillnaden mellan att ständigt försöka bota symptom och att även bidra med lösningar på den problematik som framkallar symptomen (jfr Hansson 2022a, Hansson 2022b). Det handlar också om i vilken utsträckning en skola eller ett fritidshem har inslag av utåtriktad verksamhet med stöd till familjer eller till andra delar av det lokalsamhälle som utgör barns livsmiljö.

I vårt projekt förekommer berättelser som kan kopplas till ett sådant vidgat kompensatoriskt arbete. Rektorn beskriver exempelvis hur en del av fritidshemmets

³ Hansson (2022a) resonerar förvisso inte om fritidshemmet utan om universitetet. Men hans principiella resonemang om lika möjlighet och utbildning som kompensation kan ändå bli användbart för den som är intresserad av dessa teman, oberoende av utbildningskontext.

kompensatoriska uppdrag är att ”ta barnen ur området”, att få dem att lämna området för att få nya insikter, upptäckter och upplevelser – något som kan påverka och inspirera hela familjer:

Man lämnar inte [självmant] orten... så vi [fritidshemmet] ger oss ut, vi samarbetar med 4H-gårdar, vi ser till att ta barnen utanför [området] och visa att ”detta finns också”. Då åker de hem och säger till sina föräldrar: ”Vet du vad vi har sett? Vi har varit på en 4H-gård!” Och så kommer föräldrarna hit och frågar hur man kan ta bussen dit och då hjälper vi dem med det. Och plötsligt har vi då familjer som börjar röra sig... då lotsar vi in dem här, skapar förtroende, och sen tar vi ner dem till andra delar [av stan] så att man får någon form av integrerat liv.

Rektorn menar att om resurser tillförs inför ett eventuellt allmänt fritidshem skulle sådana här inslag kunna öka och bli ännu viktigare. Då skulle fritidshemmets uppdrag kunna tangera ett betydelsefullt ”större samhällsuppdrag”. Det kompensatoriska arbetet skulle kunna bli värdefullt på flera olika nivåer. Om samordningen med lokala aktörer och föreningar fungerar, ökar dessutom möjligheten att barnen kan uppleva sin fritid som en meningsfull helhet (jfr Sandahl, 2021).

Sammantaget förefaller det i dag finnas skäl att mer noggrant studera fritidshemmets kompensatoriska potential, men också de *olika* kompensatoriska insatser som kan behövas i olika områden och stadsdelar. Till detta behövs analyser av de olika kontextuella förhållanden, exempelvis ekonomiska, kulturella och materiella, som kan påverka och förklara de villkor barn i dag växer upp inom (jfr Kampmann, 2014). Rapporter blottlägger exempelvis vår tids barnfattigdom i segregerade bostadsområden (se t.ex. Rädda Barnen, 2021). Möjligen indikerar detta vikten av fritidshem som kompenserar barns livsvillkor genom näringsrika mellanmål, materiella resurser för lek och lärande och så vidare. Men på de platser som påverkas av ett ökat gängvåld behöver barnen kanske även annat stöd. Det kan handla om trygga vuxna som på olika vis jobbar proaktivt och brottsförebyggande, men också framtidsblickande för att synliggöra möjligheter för barnen som annars riskerar att osynliggöras.

Slutord

Fritidshemmets uppdrag har varierat under historien. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet beskrevs fritiden som problematisk och därför behövde barnen samlas i ”eftermiddagshem” för att hålla dem från gatan. Under andra tider har socialpedagogiska argument lyfts fram för att legitimera fritidshemmet, medan de senaste decennierna präglats av en utbildningspedagogisk diskurs med fokus på undervisning och lärande (Rohlin, 2012).

Vi ser i de aktuella utredningarna en retorik om att fritidshemmets uppdrag åter kan bli ”att hålla barnen från gatan”, i likhet med den situation som rådde för drygt hundra år sedan. På den tiden beskrevs barns fritid som problematisk och barn skulle inte lämnas ute vind för våg utan samlas inne i arbetsstugorna och eftermiddagshemmen.

I dag beskrivs barns fritid åter som problematisk och något som behöver styras, regleras och kontrolleras – åtminstone vissa barns fritid, i områden med socioekonomiska utmaningar.

Det finns anledning att ta pågående samhällsutveckling på allvar. Men om fritidshemmet i dag behöver förhålla sig till *den problematiska fritiden 2.0* krävs en ny diskussion om fritidshemmets kompensatoriska uppdrag. Arbetet behöver relateras till hur barndomen förändrats och till det lokala områdets socioekonomiska förutsättningar, men *också* till att det finns olika barndomar, olika uppväxtvillkor och olika sätt att betrakta barns fria tid. Med tanke på den segregation som finns i Sverige kan det kompensatoriska arbetet behöva se olika ut, beroende på de livsvillkor som barnen där och då upplever.

Ett spänningsförhållande kan identifieras här. Å ena sidan kan det vara värdefullt att sträva efter en fritidshemspedagogisk nationell identitet, det vill säga en självständig och sammanhållen pedagogisk verksamhet som kan förhålla sig till andra självständiga pedagogiska verksamheter. Å andra sidan kan det också vara viktigt att respektive fritidshem agerar lyhört mot aktuell barngrupp, med koppling till barnens aktuella behov och deras livsvillkor här och nu. Hur detta spänningsförhållande kan förstås och eventuellt förändras kan framtida studier visa. Denna essä indikerar att ett lyhört kompensatoriskt arbete skulle kunna bidra till otydliga konturer för fritidshemsidentiteten, ur ett nationellt perspektiv, samtidigt som barnen i de olika fritidshemmen har mycket att vinna på att just deras livsvillkor beaktas i detta arbete.

Denna essä synliggör även ett vidgat perspektiv på det kompensatoriska uppdraget, det vill säga något utöver det som konkret görs i fritidshemslokalerna under fritidshemstid. Därmed ökar möjligheterna med att kompensation inte ”endast” blir kortsiktig symptomlindring, utan även bidrar till det långsiktiga arbetet med att åtgärda den problematik som framkallar symptomen (jfr Hansson, 2022a, 2022b). De berättelser som vi har tagit del av handlar exempelvis om hur fritidshemmet kan bli en sambandscentral för att samordna aktiviteter med idrottsföreningar och kulturskola. Det är aktiviteter som flera barn i dessa områden annars är utestängda från på grund av att de kostar pengar. Flera vinster kan identifieras när fritidshemmet samarbetar med positiva krafter i samhället: Barn får nya erfarenheter från andra delar av lokal-samhället och regionen. Barn erbjuds möjligheter att känna tillhörighet och gemenskap i ett sammanhang där det finns trygga vuxna som lär dem demokratiska regler och värderingar.

Olika aktörer konstruerar olika bilder av ”den problematiska fritiden” och av fritidshemmets bidrag till barn i dag. I denna essä har vi fokuserat på de två senaste statliga utredningarna om kvaliteten i fritidshem och ett allmänt fritidshem, kompletterat med röster från ett av landets alla fritidshem i områden med socioekonomiska utmaningar. Dessa röster speglar vissa bilder, men inte andra, och aktörerna väljer vad de vill berätta och vilka bilder som ska målas upp. Vår övergripande slutsats är dock att fritidshemmets verksamhet kan utgöra en betydande pusselbit i ett kompensatoriskt, förebyggande och trygghetsskapande arbete som skulle kunna få effekter på samhällsnivå.

Författarpresentationer

Jens Gardesten är lektor i pedagogik vid Linnéuniversitetet. Hans forskningsintressen handlar bland annat om villkor och förutsättningar för lärares arbete i skola och fritidshem, inklusive olika perspektiv på lärares yrkeskunnande. Ett angränsande forskningstema handlar om lärarstudenters lärande och hur lärarutbildningen kan bidra till olika kompetenser och förhållningssätt.

Helena Ackesjö är docent i pedagogik på Linnéuniversitetet. Hennes forskning behandlar främst lärares uppdrag, arbete och villkor, samt professionens möte med policy. Kunskapsintresset är utbildning för barn i skolstartsålder och forskningen fokuserar framför allt på lärares arbete i förskola, förskoleklass, fritidshem och skola samt barns övergångar mellan de olika skol- och verksamhetsformerna. I forskningen sätts gärna barns perspektiv i centrum, men det återkommande och stadigvarande är professionsperspektivet.

Marina Wernholm är filosofie doktor i pedagogik och lektor i pedagogik vid Linnéuniversitetet. Centrala teman i hennes forskning är barns deltagande och lärande i hybrid lek på fritiden samt hur barns deltagande och skapande av digitala animationer i skolan kan bidra till meningsskapande. Fokus är på digitala verktyg som en del av barns livsvärld och lärande i förskola, förskoleklass och fritidshem.

Referenser

- Delegationen mot segregation. (2021). *Segregation i Sverige: Årsrapport 2021 om den socioekonomiska boendesegregationens utveckling*. Delegationen mot segregation.
- Djurberg, S. (2022, 6. oktober). *Rektorn: Fritidshemmet viktigt för att hålla barnen borta från gängen*. Vi Lärare. <https://www.vilarare.se/fritidspedagogik/fritidshem/rektorn-fritidshemmet-viktigt-for-att-halla-barnen-borta-fran-gangen>
- Erikson, R. & Unemo, L. (Red.). (2019). *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet* (Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2019:1). Finansdepartementet.
- ESO. (2019:1). *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet* (Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi). Finansdepartementet.
- Falster, E. S. & Warming, H. (2019). Rationalities in the pedagogical regime of practice. *Childhood*, 26(4), 554–569.
- Hansson, S. O. (2022a). Equal opportunity at the university. *Theoria*, 88(6), 1059–1062.
- Hansson, S. O. (2022b). Equal opportunity: What does it mean, and is it the right approach to social justice? I M. Sardoc (Red.), *Handbook of equality of opportunity* (s. 1–24). Springer International Publishing.
- Kampmann, J. (2014). Young children as learners. I G. B. Melton, B. Ben-Arieh, J. Cashmore, G. S. Goodman & N. K. Worley (Red.), *The Sage handbook of child research*. Sage.
- Kerr, K. (2022). Supporting “slow renewal”: Developments in extended education in high-poverty neighbourhoods in England. *IĴREE – International Journal for Research on Extended Education*, 9(1), 17–18.
- Lager, K. & Gustafsson-Nyckel, J. (2022). Teachers enacting complementation and compensation in a practice under strain-policy and practice in Swedish school-age educare. *IĴREE – International Journal for Research on Extended Education*, 9(1), 7–8.
- Magnusson, L. (2022, 8. oktober). *Gangstrarna jobbar på samma sätt som pedofiler*. Dagens Nyheter. <https://www.dn.se/ledare/lisa-magnusson-gangstrarna-jobbar-pa-samma-satt-som-pedofiler/>
- Matteuseffekten. (2023, 13. oktober). I *Wikipedia*. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Matteuseffekten>

- Rohlin, M. (2012). *Fritidshemmets historiska dilemma: En nutidshistoria om konstruktionen av fritidshemmet i samordning med skolan*. Stockholms Universitets förlag.
- Rädda Barnen. (2021). *Barnfattigdom i Sverige. Årsrapport 2021*. <https://press.raddabarnen.se/documents/barnfattigdom-i-sverige-211206-punkt-pdf-417750>
- Sandahl, J. (2021). *Juvenile crime in context. The significance of school affiliation* [Doktorsavhandling]. Stockholms universitet.
- Skollag (SFS 2010:800). Utbildningsdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/
- Skolverket. (2012). *Likvärdig utbildning i svensk grundskola?* <https://www.skolverket.se/getFile?file=2816>
- SOU 2020:34. *Stärkt kvalitet och likvärdighet i fritidshem och pedagogisk omsorg*. <https://www.regeringen.se/contentassets/7302f489bbde433b958beedb7b1bdeff/starkt-kvalitet-och-likvardighet-i-fritidshem-och-pedagogisk-omsorg-sou-202034/>
- SOU 2022:61. *Allmänt fritidshem och fler elevers tillgång till utveckling, lärande och en meningsfull fritid. Betänkande av Utredningen om utökad rätt till fritidshem*. <https://www.regeringen.se/contentassets/30764da279f74939b193ad897377643a/allmant-fritidshem-och-fler-elevers-tillgang-till-utveckling-larande-och-en-meningsfull-fritid-sou-202261/>
- Warming, H. (2022). Childhood prism research: An approach for enabling unique childhood studies contributions within the wider scholarly field. *Children's Geographies*, 20(3), 284–296. <https://doi.org/10.1080/14733285.2020.1787952>